

„Napadá a zesměšňuje SSSR“

Bývalí vězni Gulagu odsouzení v Československu za hanobení Sovětského svazu

JAN DVOŘÁK

Dochovaná dokumentace československých bezpečnostních složek z 50. a 60. let zachycuje kauzy hned několika Čechoslováků v minulosti politicky perzekvovaných v SSSR, kteří měli na veřejnosti dehonestovat tuto velmoc. V době, kdy sovětské impérium představovalo pro ostatní země východního bloku nezpochybnitelný vzor a nejbližšího spojence, bylo obdobné chování považováno za neakceptovatelné. V těch nejkřiklavějších případech, kdy měli dotyční ve své kritice interních poměrů v SSSR zajít až příliš daleko, neváhala komunistická moc proti „pomlouvačům“ zakročit a pohnat je k trestní odpovědnosti.

Z několika tisíců Čechoslováků vězněných z politických důvodů v SSSR mezi 20. a 60. léty minulého století¹ se svého propuštění dožila sice podstatná část, ale zdaleka ne všem osvobozeným krajanům byl umožněn návrat do vlasti. Ti, kterým se to podařilo, se pak většinou stáhli do ústraní a o svých vesměs negativních zkušenostech se sovětskou realitou se záměrně nezmiňovali nebo o nich hovořili jen se svými nejbližšími.

K mlčení je nejčastěji vedly osobní nebo rodinné důvody (např. přítomnost příbuzných v SSSR), po 2. světové válce a zejména po únoru 1948 byli nuceni nepříjemné zážitky vymazat ze své paměti hlavně z politických důvodů. Jakékoliv veřejné zpochybnění situace v SSSR a jeho obrazu vítězná mocnost, osvoboditele a nejdůležitějšího poválečného spojence Československa se stávalo stále riskantnější. Přesto se i mezi bývalými vězni Gulagu našli jedinci,

kteří navzdory riziku nehodlali (nebo nedokázali) „držet jazyk za zuby“. Jejich nepřipustné počínání ovšem jen málokdy uniklo pozornosti orgánů komunistické Státní bezpečnosti (StB) a poté už nechybělo mnoho, aby se tito „podvratní živlové“ vrátili za mříže.

SVĚDECTVÍ VĚZŇŮ BOLŠEVICKÉHO REŽIMU

Už meziválečná léta v Československu nebyla chudá na množství různorodých literárních, žurnalistických i čistě propagandistických textů o SSSR.² Jejich obsah ale primárně vycházel ze sociokulturního zázemí autorů a jejich ideově-politické preference, spíše výjimečně je sepsali na základě předchozí znalosti sovětské reality a osobní zkušenosti s tamními poměry. Mezi nepočtené výjimky tohoto typu patřila písemná svědectví přeživších vězňů bolševického režimu (a nešlo jen o Čechoslováky, ale i o sovětské občany či jiné státní příslušníky),³ kteří vyličili své trpké zkušenosti s bolševickou represivní mašinerií. O něco podobného se snažili i někteří pachatelé (bývalí

1 Průběžné výsledky projektu Čechoslováci v Gulagu na ÚSTR - viz <https://cechoslovacivgulagu.cz/> (citováno k 7. 11. 2023). Ze starších prací k tématu např. BORÁK, Mečislav: *České stopy v Gulagu. Z výzkumu perzekuce Čechů a občanů ČSR v Sovětském svazu*. Slezské zemské muzeum, Opava 2003.

2 Viz např. ŠIMOVÁ, Kateřina - KOLENOVSKÁ, Daniela - DRÁPALA, Milan (eds.): *Cesty do utopie. Sovětské Rusko ve svědectvích meziválečných československých intelektuálů*. Prostor, Praha 2017.

3 Např. BRUNOVSKIJ, Vladimír: *V sovětských žalářích. Vzpomínky odsouzenec na smrt*. Česká grafická unie, Praha 1931; BEZDĚK, Jiří: *Ze Soloveckých ostrovů do východní Sibiře. Širým světem*, 1938, roč. 15, č. 5-7, s. 267-273, 321-325, 379-382, 437-441, 510-514, 555-560;

Jedním z těch, kteří si své zkušenosti z Gulagu nenechali pro sebe, byl Vladimír Levora. V roce 1958 byl souzen mimo jiné za „hanobení“ SSSR a „pobuřování“ proti lidově-demokratickému zřízení v ČSR. (foto: ABS)

příslušníci sovětského represivního aparátu) odhodlaní po svém zběhnutí popsat jeho fungování z druhé strany.⁴

Přestože jde o texty různé výpočtově i literární hodnoty, minimálně s ohledem na dobu svého vzniku, kdy informace o skutečném dění v SSSR pronikaly za jeho hranice jen v omezené míře, můžeme tyto práce považovat za hodnotné. Do jednoho přísně kritické a často i prorocké hlasy o skutečné povaze bolševického zřízení se ovšem v danou dobu dostaly jen k omezenému okruhu čtenářů a zájemců z řad veřejnosti. Leckdy pak byla tato svědectví zneužita k politickému boji mezi oběma krajními póly tehdejšího politického spektra, a to hlavně ve sporech ohledně další zahraničně politické orientace Československa. Příznačné je to zejména pro druhou polovinu 30. let, čemuž

16. května 1935 předcházela podpis československo-sovětské spojenecké smlouvy. Různorodé reakce domácích politických kruhů a jednotlivých skupin obyvatelstva vyvolávaly už masové čistky rozpoutané stalinským režimem v letech 1936–1938.⁵ Otázka interních poměrů v SSSR, který měl k ČSR spojenecké závazky, tu však primárně rezonovala s ohledem na stále reálnější hrozbu ze strany sousedního nacistického Německa.⁶

V letech nacistické okupace Čech a Moravy využívali navrátilce ze SSSR (včetně bývalých vězňů) po Goebbelsově vzoru i protektorátní propagandisté k protisovětské agitaci. Začalo se tak dít ihned po zahájení německého útoku na Sovětský svaz v létě 1941, ve větší míře ovšem až po obratu ve vývoji bojů na východní frontě o dva roky později. Svými postřehy měli očití svědkové

sovětských poměrů přispět k diskreditaci stále úspěšnějšího protivníka a současně ke zlepšení renomé německých okupantů. To se jim však přes dílčí úspěchy nedařilo. Česká společnost jako celek buď jejich svědectvím nevěřila, nebo je už v očekávání porážky hitlerovského Německa vědomě odmítala.

V poválečné atmosféře nebylo pochopitelně možné obhájit protisovětský obsah válečných textů a proslůvů, a proto byla bez dlouhých debat zpochybňována i věrohodnost osobních zážitků Čechoslováků v SSSR. Jakýkoliv dosavadní útok na sovětského osvoboditele byl v té době vnímán jako „útok na československý lid“, a mnozí aktivní „sovětologové“ proto odešli od lidových soudů s nepodmíněnými tresty. Jejich přísného potrestání se dožadovali hlavně komunisté, kteří usilovali o co nejrychlejší začlenění poválečného Československa do sovětské sféry vlivu, a tudíž se obávali, že by tito nepohodlní svědci mohli představovat pro jejich budoucí plány zbytečnou komplikaci.⁷

PROBLÉM NEZMIZEL

Novému československému režimu se sice podařilo většinu obětí sovětských represí z 20. a 30. let včas umlčet nebo od případné kritiky poměrů v SSSR předem odradit, celý problém tím však vyřešen nebyl. Naopak se objevila další komplikace. Po utichnutí válečných bojů se do osvobozené vlasti postupně vracela početná skupina Čechoslováků, kteří měli s bolševickými represemi čerstvou zkušenost. Konkrétně šlo o stovky, ne-li tisíce příslušníků československého armádního sboru

BEZDĚK, Jiří: Domů ze sibiřského vyhnanství. *Širým světem*, 1939, roč. 16, č. 6, s. 664–680. Viz také knižní vzpomínky Nikolaje Kiseleva, které rozebírá samostatný článek v tomto vydání *Paměti a dějin*.

4 Např. AGABEKOV, G. S.: *Z ráje sovětské svobody (zápisky čekisty)*. Nakladatelství Jan Svátek, Praha 1932; KISELEV, Nikolaj: *Tábory smrti v SSSR*. Vlastním nákladem, Praha 1933 (II. vydání 1935).

5 K tomu blíže např. VORÁČEK, Emil a kol.: *V zájmu velmoci. Československo a Sovětský svaz 1918–1948*. Historický ústav, Praha 2019, s. 249–262.

6 Tamtéž, s. 296–318.

7 Konkrétní případy DVORÁK, Jan – HRADILEK, Adam: Když pochopíte, nebude váš osud tak bolestný. Učitel Bezděk v soukollí totalitních režimů. *Paměť a dějiny*, 2011, roč. 5, č. 4, s. 89–107; DVORÁK, Jan: Žil jsem v SSSR. Příběh Josefa Kličky, vězně stalinského režimu ve službách nacistické propagandy. *Paměť a dějiny*, 2019, roč. 13, č. 1, s. 80–90.

v SSSR, jejichž cesta do vojenské jednotky vedla přímo ze sovětských věznic a nápravně pracovních táborů. Byli mezi nimi Češi a Slováci, hlavně se však jednalo o Židy a Rusíny, kteří za války ve snaze vyhnout se pronásledování ze strany Němců a Maďarů uprchli do SSSR, kde však byli NKVD jako protisovětské živlové či špioni uvězněni. Z Gulagu je zachránily až dvě amnestie pro československé občany vyhlášené sovětským vedením po nacistickém útoku na SSSR během roku 1942.

Tito propuštění ale o svých osudech a poměrech ve stalinských lágrech či mimo ně naposledy svědčili před odvodovou a přijímací komisí u československé vojenské jednotky v SSSR. Poté už nebyl ve víru válečných událostí na jejich postřehy prostor a k tomu nálady a politické postoje příslušníků tohoto útvaru pečlivě sledovali sovětské styční důstojníci (orgánové NKVD) nebo českoslovenští osvětoví důstojníci (nejčastěji komunisté).⁸

Po návratu domů je tudíž snad ani nemohlo překvapit, že už ani v Československu nepanuje vhodná atmosféra k naslouchání příběhům bezpráví, které zažili v SSSR, nyní již sprátené mocnosti, jež za cenu obrovských ztrát sice přispěla k osvobození vlasti, ale zároveň ji začala ovládat. Hlavní pro ně bylo, že válku vůbec přežili a mohli v poválečné republice zůstat. Týkalo se to zejména veteránů československé armády původem z Podkarpatské

Rusi (ještě v roce 1945 odstoupené ČSR ve prospěch SSSR) a z různých částí předválečného Sovětského svazu, kteří se rozhodli (optovali) pro československé státní občanství. Nemálo z nich přitom čekala slibná kariéra v československé armádě budované dle sovětského vzoru či v dalších bezpečnostních složkách našeho státu, a tudíž pro ně bylo výhodnější o svých smutných zážitcích pomlčet. Našli se mezi nimi ovšem i takoví, kteří navzdory předchozímu strádání stále upřímně věřili v komunismus a do budování socialismu v Československu se zapojili se záplem. Z totožných nebo podobných důvodů nepřipomínali své negativní zážitky z věznic a lágrů NKVD ani jejich bývalí židovští spolubojovníci. U nich navíc hrůzné zážitky ze SSSR a válečné vřavy východní fronty bledly ve srovnání s utrpením a smrtí, které potkaly miliony dalších Židů v nacistických vyhlazovacích a koncentračních táborech.⁹

Z druhé strany se rozhodně ne všichni Čechoslováci v dávné či nedávné minulosti perzekvovaní bolševickým režimem ztotožnili s poválečným vývojem v jejich vlasti. Některé z nich stále zřetelnější vliv SSSR na další formování zdejšího politického systému nekolidoval, ti nejdohladnější se pak snažili obraz této velmoci jako výlučného vzoru nabourat také na veřejnosti.¹⁰ Československá společnost zaslepená sovětskou a domácí komunistickou propagandou však byla vůči negativním hodnocením

totalitních praktik bolševiků stále více imunní. Hlas bývalých obětí bolševiků na veřejnosti postupně slábl, až fakticky utichl. Od komunistického puče v únoru 1948 mohla dalších dlouhých čtyřicet let otevřená svědectví Čechoslováků odhalující poměry v sovětských táborech a věznicích svobodně zaznívat jen v exilu.¹¹

POSTIH HANOBITELŮ SPOJENECKÉHO STÁTU

K umlčení kritických hlasů na adresu komunistického Československa, SSSR a jeho dalších spojenců zásadním způsobem přispěly masové represe skutečných i domnělých nepřátel komunismu zahájené gottwaldovským režimem ihned po převzetí moci v únoru 1948. Rovněž mezi navrátilci ze sovětských lágrů nacházíme nemálo těch, kteří byli pro své politické postoje nebo protirežimní aktivity vyloučeni ze zaměstnání a v několika případech opětovně uvězněni.¹²

Stejně jako další političtí vězni byli i oni komunistickou justicí souzeni na základě pestrého spektra různých politických paragrafů. A přestože jejich hlavní provinění spočívala v údajně různorodé „podvrtné činnosti“ proti Československé republice a zdejšímu lidově demokratickému zřízení, dřívější trest v SSSR byl vždy považován za přitěžující okolnost. Tehdejší vyšetřovatelé a soudci přitom tradičně odůvodňovali osobní motivaci těchto „zavilých nepřátel

8 Viz případy Karla Goliatha, Františka Poláka a dalších, kteří byli na konci roku 1942 přímo u jednotky zatčeni NKVD a později odsouzeni k několikaletým trestům v Gulagu. K tomu blíže POLÁK, František: *Sedm let v gulagu: vzpomínky pražského advokáta na sovětské pracovní tábory*. (editoři HRADILEK, Adam – VALIŠ, Zdeněk). ÚSTR, Praha 2015.

9 K tomu blíže HRADILEK, Adam: *Perzekuce uprchlíků z území Podkarpatské Rusi do SSSR v letech 1939–1945*. Diplomová práce. Technická univerzita v Liberci, Fakulta přírodovědně-humanitní a pedagogická, Liberec 2017, s. 71–81. Srov. též *Čechoslováci v Gulagu. Dokumentace politických represí v Sovětském svazu* (Rozhovory s pamětníky Gulagu z let 2008–2021, orálně-historická sbírka ÚSTR) – viz https://cechoslovacivgulagu.cz/database_rozhovory.html (citováno k g. 10. 2023).

10 Viz případ Pravomila Raichla, vězně sovětského i československého komunistického režimu. K tomu blíže ČVANČARA, Jaroslav: *Pravomil Raichl: život na hranici smrti*. ÚSTR, Praha 2017.

11 POLÁK, František: *Otroci v sovětských koncentračních táborech*. Vlastním nákladem, New York 1955; TÝŽ: *Cestou ze sovětského koncentráku*. Vlastním nákladem, New York 1959; TÝŽ: *Jak žili a umírali sovětské otroci*. Vlastním nákladem, New York 1962; GOLIATH-GOROVSKÝ, Karel: *Zápisky ze stalinských koncentráků. Výběr ze vzpomínek a studií*. Index, Köln 1986.

12 Některé z případů např. DVORÁK, Jan – HRADILEK, Adam – VALIŠ, Zdeněk: *Z táborů Gulagu do Československé vojenské jednotky v SSSR. Historie a vojenství*, 2014, roč. 63, č. 1, s. 49–62; KOPECKÝ, Milan – BROŽ, Miroslav – MOJŽIŠ, Milan a kol.: *Sokolovo 1943. Sokolovo – První boj/Sokolovo – Nezapomenutí hrdinové*, sv. I–II. Epoque, Praha 2023.

§ 125.

Hanobení spojeneckého státu.

Kdo veřejně

- a) hanobí spojenecký stát, jeho hlavu, jiného jeho představitele anebo jeho zástupce uznaného vládou republiky,
 - b) potupí jméno nebo symbol spojeneckého státu, zejména jeho znak, vlajku, barvy nebo hymnu, nebo
 - c) v úmyslu projevit nepřátelství nebo opovržení k spojeneckému státu zničí, poškodí nebo odstraní symbol spojeneckého státu, zejména jeho znak, vlajku nebo barvy, anebo zobrazení hlavy spojeneckého státu nebo jiného jeho představitele,
- bude potrestán odnětím svobody na tři měsíce až dvě léta.

Samostatný paragraf trestající pachatele za veřejné hanobení spojeneckého státu se objevil hned v prvním trestním zákoníku vydaném komunisty po únoru 1948. V modifikované verzi zůstal ve všech trestních zákonících až do roku 1989. (zdroj: Sběrka zákonů)

tendence odpůrců komunismu negativně hodnotit tuto bratrskou velmoc byla oproti jiným spojeneckým zemím vždy nesouměřitelná.

Analogicky k jiným paragrafům z komunistických trestních zákonů se i tato právní norma dala díky své obecné formulaci různě ohýbat. Svědčí o tom konkrétní případy, ale odpovídají tomu rovněž statistické údaje odsouzených, z politických důvodů publikované po roce 1989.

Na základě paragrafu trestajícího hanobení spojeneckého státu – v trestním zákonu č. 85/1950 Sb.¹⁴ (včetně novelizované verze z roku 1956) šlo o § 125, v trestním zákoně č. 140/1961 Sb.¹⁵ o § 104 pod novým názvem Hanobení státu světové socialistické soustavy a jeho představitele – bylo za čtyřicet let komunistické nadvlády odsouzeno přes dva půl tisíce osob,¹⁶ pokaždé šlo zhruba o 1 procento všech vynesených rozsudků dle těchto zákonů.¹⁷ Trestní sazba za tento přestupek zůstávala po celou dobu stejná, tedy od tří měsíců do dvou let nepodmíněně.

Jak si ale ukážeme na dohledaných kauzách, jen málokdy používala komunistická spravedlnost tento paragraf samostatně, obvykle ho vyšetřovatelé a prokurátoři doplňovali o další trestní paragraf(y). Trest odnětí svobody tedy mohl být

komunismu“ právě jejich dlouhotrvající „nenávisť“ k SSSR.

Po únoru 1948 se logicky ještě několikrát zvýšil mocenský tlak, který zakládal povinnost pro československý lid vyjadřovat se o komunistickém Československu a jeho spojencích pozitivně. Komunisté usilující o co nejrychlejší provedení totální přestavby společnosti dle komunistické ideologie a sovětské praxe tedy považovali být jen malicherný náznak veřejné kritiky tímto směrem za nebezpečí, jež je nutné kriminalizovat.

V modifikované verzi se tak ve všech trestních zákonech vydaných mezi roky 1948–1989 objevují samostatné paragrafy postihující ty pachatele, kteří se dopustili nejen veřejného hanobení Československé republiky (po roce 1960 Československé

socialistické republiky), ale nově i jejího spojeneckého státu.

Poprvé takovýto trestní předpis nacházíme v nechvalně proslulém zákoně č. 231/1948 Sb. na ochranu lidově demokratické republiky, a to jako § 42 Hanobení spojeneckého státu.¹³ Dle něho mohl příslušný soud „za jakékoliv veřejné hanobení spojeneckého státu, jeho hlavy nebo jiného jejího představitele či zástupce, státního symbolu, ničení či poškození či odstranění symbolu“ vyměřit obviněnému trest tuhého vězení od tří měsíců do dvou let.

Přestože byl uvedený trestný čin formulován obecně – vztahoval se na celou soustavu států nově se utvářejícího východního (sovětského) bloku – namířen byl očividně zejména proti těm, kteří by se odhodlali podlamovat československo-sovětské spojení. Odpovídalo to přitom i realitě, jelikož

13 Zákon na ochranu lidově demokratické republiky č. 231/1948 Sb. – viz <https://www.ustrcr.cz/data/pdf/projekty/usmrceni-hranice/dokumenty/zakon231-232-1948.pdf> (citováno k 9. 10. 2023).

14 Trestní zákon č. 85/1950 Sb. – viz <https://www.ustrcr.cz/data/pdf/projekty/usmrceni-hranice/dokumenty/zakon86-87-1950.pdf> (citováno k 9. 10. 2023).

15 Trestní zákon č. 140/1961 Sb. – viz <https://www.ustrcr.cz/data/pdf/projekty/usmrceni-hranice/dokumenty/zakon140-1961.pdf> (citováno k 9. 10. 2023).

16 GEBAUER, František a kol.: *Soudní perzekuce politické povahy v Československu 1948–1989 (statistický přehled)*. ÚSD AV ČR, Praha 1993, s. 114, 152, 190.

17 Tamtéž, s. 173, 207.

Dimitrij Matiko krátce po zatčení sovětskými orgány v červenci 1940. V Uchtižemlagu na severu Ruska si odpykal téměř celý tříletý trest. Propuštěn byl po amnestii v polovině ledna 1943. (foto: 2x DAZO)

С.С.С.Р.
НАРОДНЫЙ КОМИССАРИАТ
ВНУТРЕННИХ ДЕЛ
ГЛАВНОЕ
УПРАВЛЕНИЕ
ЛАГЕРЯМИ
УПРАВЛЕНИЕ
УХТЮ-ИЖЕМСКОГО
ИСПРАВИТЕЛЬНО-ТРУДОВОГО
ЛАГЕРЯ
ОУРЗ
 26. 10. 1943 г.
 № 81774
 Раб. мес. Ухтл. Член АССР
 Для телеграмм:
 Раб. п. Ухтл. Ухтижемлаг НКВД
 Преемство судимости

СПРАВКА
 Дата гр. МАТИКО Дмитрий Дмитриевич
 рождения 1914 года
 Уроженцу с. Осой, Явасовского округа, Закарпат. Украины
 Житель там-же
 Национальность украинец Гражданство Чехословакия
 Осужденному Осойм Советскими ВКМ АССР
11 октября 1940 г.
 по ст. ст. за незаконный вывоз госграницы
 УК на Т Р Е лет лишения свободы
 На основании Указа Президиума Верховного Совета
 СССР от 10 ноября 1943 года ст. МАТИКО Д. Д.,
 освобожден как Чехословацкий гражданин и,
 из Ухтл.-Ижемского исправительно-трудового лагеря освобожден
26. 10. 1943 г.
 Велом на жительство служить не может. При утере не возоб-
 вляется.
 Начальник Управления Ухтижемлага НКВД
 Начальник ОУРЗ УИЛ НКВД

81774
 9/2-43

v konkrétních případech vyšší než dva roky maximálně stanovené za hanobení spojeneckého státu.

„MNĚ NIKDO NEMUSÍ VYPRAVOVAT, JAK TO VYPADÁ V SSSR“

Samotné statistiky obětí soudní perzekuce politické povahy v komunistickém Československu samozřejmě

neuvádí, čeho se měli údajní pachatelé dopustit a za co konkrétně byli odsouzeni. Nelze z nich zjistit ani jejich třídní původ, politicko-ideologické pozadí či jiný druh motivace k danému činu. Pro první polovinu 50. let, kdy represe ze strany komunistického režimu dosáhly svého vrcholu, pak ani autor tohoto článku nezaznamenal konkrétní případ

trestně-právního postihu některého z bývalých vězňů sovětského Gulagu kvůli hanobení cizího státu. To ovšem neznamenalo, že by si v letech vrcholící masové nezákonnosti někteří z nich „nepustili pusu na špacír“. Okrajově je jeden z těchto případů zaznamenán v dochovaných materiálech Archivu bezpečnostních složek.

Začátkem 50. let si orgány vojenské kontrarozvědky působící u jednotlivých útvarů československé armády (od roku 1954 Československé lidové armády, ČSLA) vytvářely mj. seznamy osob původem ze SSSR (a to včetně těch z Podkarpatské Rusi, teď už Zakarpatské Ukrajiny) za účelem zjištění jakýchkoliv „závadných poznatků“. Prověřeno mělo být jejich politické stanovisko, poměr k ČSR i k SSSR.

„Nepříznivě kritisoval poměry v SSSR. Přičemž končil vždy tím, že kdyby povídal pravdu, tak ho zavřou.“

Výsledek takovéhoho šetření u konkrétních vojenských útvarů z roku 1951 neobsahoval očividně žádná závažná zjištění. Z několika desítek prověřovaných osob vyšla většina bez negativních zpravodajských poznatků.¹⁸

Mezi prověřovanými se i tak našla jedna „nepřístupná“ výjimka. Tou byl rodák z Podkarpatské Rusi Dimitrij Matiko (nar. 1914), jehož válečný osud odpovídal příběhům tisíců obyvatel nejnáchodnější území ČSR, kteří po zánoru tohoto území horthyovským Maďarskem uprchli v letech 1939–1941 do SSSR. Matiko překročil

18 Archiv bezpečnostních složek (ABS), f. Hlavní správa Vojenské kontrarozvědky (302), sign. 302-177-4, Seznamy osob pocházejících ze SSSR, Orgány zpravodajské služby, 1951.

ilegálně maďarsko-sovětské hranice 3. července 1940, byl ale ihned zatčen sovětskými pohraničníky, ze strany NKVD podroben vyšetřování a za ilegální přechod hranice odsouzen ke třem rokům nápravně pracovních táborů. Trest si odpykával v lágrech Uchtižemlagu na severu Ruska.¹⁹ Po svém propuštění, službě v čs. armádě, do níž vstoupil 12. června 1943 v Buzuluk, a návratu do osvobozené vlasti optoval pro Československo.

Začátkem 50. let nastoupil základní vojenskou službu, ne však u běžného útvaru, ale už jako politicky nespolehlivá osoba v Pomocných technických praporů (PTP). Právě během svého přidělení u 57. PTP Kladno-Libušín v roce 1951 na sebe upozornil příslušníky kontrarozvědky tím, že „v přítomnosti frekventantů ve škole (kurse) kritisoval poměry v SSSR. Přičemž končil vždy tím, že kdyby povídal pravdu, tak ho zavřou. Dále se vyjadřoval, mně nikdo nemusí vypravovat, jak to vypadá v SSSR, já jsem tam byl, ale pokračovat nemůžu, proto že vím, co je jich (sic) zavřených. Těž říkal, že Čerkezí mají hlad a dřou se, ale každý se bojí, proto že jsou [tam] velké věznice. Dále zpíval písničku odsouzených a říkal, že je nyní zakázána.“ Autor hlášení, příslušník Oddělení zpravodajské služby (OZS) u 57. PTP por. žen. Jan Kroužek, jej sice „blahosklonně“ uzavřel konstatováním, že Matikovo chování bylo „způsobeno vlivem nižší inteligence jmenovaného a ne negativním poměrem k SSSR“, současně ale upozorňoval, že je jmenovanému nutné věnovat náležitou zpravodajskou pozornost.²⁰

A skutečně, v Matikově případě se nejednalo o ojedinělý prohřešek. Už začátkem roku 1953 byl StB ve Slaném vyšetřován z toho důvodu, že „šířil mezi svými spolupracovníky

pomlouvачné řeči, jimiž hanobil Sovětský svaz...“ Během výslechu se Matiko k takovýmto výrokům doznal a omlouval se: „*Ve svých vyprávěních jsem vždy vědomě zamlčoval ty důležité okolnosti, kterými by byl setřen jejich pomlouvачný ráz. Tak kupříkladu jsem před civilními zaměstnanci [...] říkal, že v době internace na Sibiři jsem z hlady jedl mechy a jednou i koňské kopyto, neuvedl jsem ovšem vysvětlení, že jsem tak činil z vlastní vůle, příčinou že byla válečná situace a vzdálenost od lidských bydlíšť a z metry sněhu, kterážto okolnost přerušila veškeré spojení. [...] Příčinou tohoto mého jednání jest, [...] že nesouhlasím s připojením Zakarpatské Ukrajiny k SSSR, přičemž jsem tvrdil, že pro tamější lid bude znamenat bídu a úpadek a že se nebudou již nikdy mít tak, jako se měli za ČSR.*“²¹

Nevhodné Matikovy výroky o SSSR následně potvrdili tři vyslechnutí svědci – civilní pracovníci velitelství 1. vojenského okruhu, kteří ho vylíčili jako nepřítele SSSR. Přestože dle jejich názoru mohl Matiko svými výroky negativně ovlivnit nestraníky a další „politicky nevypělé“ osoby v jejich názoru na SSSR, rovněž oni omlouvali jeho vystupování nižší inteligencí.²²

Matiko na konci výslechu svého počínání litoval. A jelikož dochovaná materie neobsahuje žádnou zmínku o jeho případném postihu, zdá se, že z této nepříjemnosti nakonec vyvázl soudně nepotrestán. Další vyšetřování „hanobitelé a pomlouvачi“ SSSR z řad bývalých vězňů Gulagu ale už takové štěstí neměli.

BEZ SVATOZÁŘE A VAVŘÍNU

Nepatrně příznivější tvář komunistického režimu, kterou pozorujeme zhruba od poloviny 50. let, přeče

jen proměnila politickou atmosféru v zemi a zmírnila napětí v československé společnosti. Mnozí následně podleli dojmů, že může jít o trvalejší trend. Největší optimisté dokonce uvěřili v to, že bude možné mluvit o dosavadních přešlapech otevřeněji a snad i kritizovat stávající zřízení zvenčí. Jejich přesvědčení umocňovalo rovněž dění v SSSR, kde po roce 1956 docházelo alespoň v rámci Komunistické strany Sovětského svazu (KSSS) ke kritickému zhodnocení minulosti. Brzy se však ukázalo, že šlo o planou naději.

Ve chvíli, kdy vedení Komunistické strany Československa (KSČ) postřehlo nebezpečí, urychleně politické diskuse ukončilo a převzalo opět kontrolu nad celou společností. Maďarské povstání a nepokoje v Polsku v roce 1956 jej pak jen utvrdily v přesvědčení o novém utužení politického kurzu. Následovalo znovuzavedení stalinské regulace veřejných debat a návrat k politické represí. Na některé trestné činy se pohlíželo přísněji než dříve, přestože tresty už nebyly tak drastické.

Bylo to zejména brutální potlačení maďarského povstání sovětskými vojsky, které vyvolalo alespoň u té informovanější části československé společnosti novou vlnu kritiky Sovětského svazu. Na to represivně zareagovala komunistická moc, která, jak dokazují také statistiky, právě na přelomu 50. a 60. let znovu aktivně stíhala i „hanobitele SSSR“. Mezi nimi tehdy figurovali i bývalí vězni sovětského Gulagu.

Pět let po Matikovi byl v souvislosti s „pomluvami Sovětského svazu“ udán Vladimír Levora (nar. 1920).²³ Tento plzeňský rodák uprchl už na začátku nacistické okupace Čech a Moravy přes Polsko do SSSR, kde

19 Státní archiv Zakarpatské oblasti (DAZO), f. 2558 (1939–1993), sv. č. 3587, Dimitrij Matiko.

20 ABS, f. 302, sign. 302-177-4, Velitelství zpravodajské služby, 1951, Zpráva Matiko Dimitrij.

21 Tamtéž, f. Ústředna Státní bezpečnosti (305), sign. 305-221-4, Protokol výpovědi s obviněným Matikem Dimitrijem, 8. 1. 1953.

22 Tamtéž, Protokol výpovědi se svědkem Mlchem Oldřichem, 8. 1. 1953; tamtéž, Protokol výpovědi se svědkem Františkem Kubátem, 8. 1. 1953; tamtéž, Protokol výpovědi se svědkem Jiřím Kubíčkem, 9. 1. 1953.

23 K osudu V. Levory blíže viz LEVORA, Vladimír: *Ze stalinských gulagů do československého vojska*. Galerie Klatovy / Klenová - ÚSTR, Klatovy - Klenová - Praha 2020.

různých písemností a korespondence i zmíněný rukopis rozpracovaných pamětí.³⁰ Jejich nález znamenal pro dotyčného další komplikaci.

Levora, podobně jako jiná obvinění z nepřátelské činnosti proti vlastnímu státu, při výsleších tvrdošijně odmítal rovněž nařčení z pomluvy a hanobení SSSR. Hájil se tím, že co napsal a hlásal o SSSR, na vlastní kůži prožil.³¹ Před tehdejšími vyšetřovateli neměl naději uspět.

Podle jejich názoru to byly naopak právě objevené paměti, které Levoru jednoznačně usvědčovaly z jeho protisovětského smýšlení a zaměření proti socialismu a SSSR. V srpnu 1958 bylo proto vyšetřování vedle § 81 – pobuřování proti republice – rozšířeno i o trestný čin dle § 125 – hanobení spojeneckého státu.³²

Hájil se tím, že co napsal a hlásal o SSSR, na vlastní kůži prožil. Před tehdejšími vyšetřovateli neměl naději uspět.

Dne 7. srpna 1958 vyšetřovatelé sepsali návrh konečného opatření pro další postup ze strany prokuratury. K obsahu zmiňovaného rukopisu knihy, v němž naposledy pokračoval v dubnu 1958 a v dalším psaní mu zabránilo jeho zatčení, se vážou tyto pasáže: „V této knize obviněný Levora hrubým způsobem napadá a zesměšňuje SSSR a jeho představitele, sovětskou armádu, hlavně proto, že nesouhlasí s budováním socialismu v ČSR, a svojí knihou chtěl odvracet obyvatele naší republiky od politiky směřující k budování socialismu v ČSR. [...] Obviněný Levora v předmluvě knihy

sám jasně uvádí, že kniha je určena pro veřejnost, neboť se zde obrací ke čtenářům. Tím je prokázáno, že knihu psal s úmyslem vydat ji pro veřejnost za účelem odvracet občany od budování socialismu v ČSR. V knize Levora hanobí lidově demokratické zřízení v ČSR a představitele našeho státu, o kterých se vyjadřuje v obsahu knihy, že vedou národ ‚do záhuby‘.“ V následujících odstavcích je popisována Levorova jiná protistátní činnost, připomínány byly i jeho odsudky sovětského zásahu při maďarských událostech v roce 1956.³³

Ve chvíli, kdy se se závěry vyšetřovatelů plně ztotožnil také okresní prokurátor v Plzni ve své obžalobě, bylo o Levorově dalším osudu fakticky rozhodnuto. Rozsudek vynesl soudní senát Lidového soudu v Plzni, který ho 24. září 1958 odsoudil k 18 měsícům nepodmíněně.³⁴ Výši trestu potvrdil o měsíc později i odvolací Krajský soud v Plzni.³⁵

Z výkonu trestu, který si Levora odpykával ve věznicí ve Valdicích, byl ale už polovině roku 1959 předčasně propuštěn. O skutečných důvodech jeho osvobození se ovšem příslušné dokumenty nezmiňují.³⁶ Od svého příchodu z vězení až do 80. let se Levora přes různé peripetie, včetně těch s politickým pozadím, profesně i soukromě věnoval převážně výtvarnému umění.

Jistě stojí za připomenutí rovněž osud původního rukopisu Levorových pamětí. Dle dochované dokumentace měl být rukopis třídílných memoárů Státní bezpečností zničen, ve vyšetřovacím spisu se dochoval autorův souhlas s jeho likvidací.³⁷ Jak se ale později ukázalo, z neznámých příčin

k tomu nedošlo. Onen strojepis, který pocházel právě z vyšetřovacího spisu, byl totiž nalezen v Levorově pozůstalosti³⁸ a v roce 2020 vydán v doplněné formě. Sám Levora už po roce 1989 nově sepsal a v roce 1993 s pomocí Zory Dvořákové vydal vzpomínky na pobyt v SSSR pod názvem *Ze stalinských gulagů do československého vojska*.³⁹ Zemřel v Klatovech 27. května 1999.

„JEŠTĚ NA DRUHÉM SVĚTĚ NA TO BUDU VZPOMÍNAT“

Zatímco Matiko a Levora vzpomínali v 50. letech na své zážitky ze Sovětského svazu s odstupem deseti a více let od událostí 2. světové války, další z postižených se z výkonu trestu v Gulagu vrátili do vlasti teprve nedávno.

Byli to Čechoslováci, kteří byli z osvobozeného území do SSSR odvezeni sovětskými bezpečnostními orgány brzy po utichnutí válečných bojů. Šlo o různé předem vytipované skupiny obyvatelstva, jež stalinský režim považoval za nepřátelské: představitele „bílé“ protibolševické emigrace, osoby v minulosti spjaté s nacistickými okupanty či Slovenským státem, vedoucí politické reprezentanty Podkarpatské Rusi apod. Pokud svou internaci v pracovních táborech a koloniích přežili, byli tito vězni průběžně propouštěni až po Stalinově smrti v roce 1953. Zpět do vlasti se ale ještě v 50. letech dostali jen někteří.

Svolení k návratu získal od Sovětů mezi jinými osvobozenými Čechoslováky také Pavel Tunák (nar. 1925), rodák ze slovenské Turzovky. Ten

30 Tamtéž, Protokol o domovní prohlídce, 11. 6. 1958.

31 Tamtéž, Protokoly z výslechu V. Levory z června až srpna 1958.

32 Tamtéž, Usnesení, 6. 8. 1958.

33 Tamtéž, Návrh konečného opatření proti V. Levorovi, 7. 8. 1958.

34 Tamtéž, Protokol o hlavním líčení, 24. 9. 1958, Rozsudek nad V. Levorou, 24. 9. 1958.

35 Tamtéž, Protokol o usnesení Krajského soudu v Plzni, 21. 10. 1958.

36 HRADILEK, Adam – KLÚC, Jiří – KOPECKÝ, Lukáš: *Životní pouť Vladimíra Levory (nejen) totalitními režimy*, s. 21–22.

37 ABS, sb. V-PL, vyšetřovací spis a. č. V-1584 PL, Písemné prohlášení V. Levory, 5. 8. 1958.

38 HRADILEK, Adam – KLÚC, Jiří – KOPECKÝ, Lukáš: *Životní pouť Vladimíra Levory (nejen) totalitními režimy*, s. 19.

39 LEVORA, Vladimír – DVOŘÁKOVÁ, Zora: *Ze stalinských gulagů do československého vojska*. Hříbal, Praha 1993.

Pavel Tunák se do vlasti vrátil po 10 letech v Gulagu. Dotazník určený všem osobám repatriovaným ze SSSR do ČSR v polovině 50. let. (foto: ABS)

byl kvůli údajné kolaboraci s Němci a protisovětským aktivitám během osvobozovacích bojů už začátkem dubna 1945 zadržen sovětskou vojskou kontrarozvědkou SMERŠ a odvečen do SSSR. Tam byl odsouzen k 10 letům pobytu v nápravně pracovních táborech, která strávil v několika lágrech, nejdéle pak v Ozerlagu na východní Sibiři. Desetiletý trest mu vypršel na jaře 1955 a následně ho i s dalšími propuštěnými krajanů Sověti předali československým orgánům.⁴⁰

Po návratu Tunák žil a pracoval jako dělník v Turzovce, ale už v roce 1956 odešel za prací na Ostravsko, konkrétně do Vítkovických železáren Klementa Gottwalda (VŽKG).⁴¹ Za jeho odchodem z rodné obce nestála ale jen výše výdělků, nýbrž i problematické vztahy s okolím, k čemuž měl přispívat i on sám svojí otevřenou kritikou lidově demokratického zřízení a spojeneckého SSSR.⁴²

Evidentně tedy nedbal varování, jichž se mu ještě před příchodem do vlasti údajně dostalo od samotných Sovětů. Těm se museli všichni propouštění Čechoslováci písemně zavázat k mlčenlivosti, v případě porušení slibu jim hrozili opětovným zavlečením do SSSR.⁴³ Poněkud vřeleji se jej od protisovětských výroků snažili odradit slovenští soudruzi, nabízený vstup do KSČ a ideologické přeškolení měl dle svých vzpomínek odmítnout se slovy: „Přeškolením jsem byl celých deset let, ještě na druhém světě na to budu vzpomínat.“⁴⁴

373

ДОТАЗНИК
osoby, repatriované do ČSR.

- 1/ Jméno a příjmení: T u n á k Pavel
- 2/ Datum a místo narození: 15.10.1925 Turzovce okres Čadca
- 3/ Stav: slobodný
- 4/ Přvodní povolání: robotník / pomocník mechanika /
- 5/ Školní vzdělání: 4 třídy gymnasia,
- 6/ Osobní data a bydliště příbuzných: Matka, Maria Šostaková Turzovka č. 34
- 7/ Poslední bydliště v ČSR: Ružomberok, Kybarpole č.49,
- 8/ Kdy a za jakých okolností opustil ČSR: 4.4.1945 zatknutý pro kolaboraci.
- 9/ V zahraničí byl trestán, důvod a délka trestu: Odsouzen vojenským tribunálem k trestu 10. roků nucené práce.
- 10/ Zaměstnání, v němž je osoba vyškolená: šofer druhej triedy, elektro-svarač
- 11/ V kterém místě a v jakém oboru chcete pracovat: není rozhodnutý,
- 12/ Poznámky: (vybavení šatstvem a obuví) Fri lekárskej prehliadke uznaný zdravým a schopným ceľaty.

Tunák skutečně o svých zážitcích ze SSSR nemlčel a svými názory na tehdejší politickou situaci v ČSR a jejího nejdůležitějšího spojence se netajil ani po svém příchodu do Ostravy. Důvodem však nebyla jen jeho přehnaná upřímnost nebo prostoroekost. Tunákův netypický

osud a osobní zážitky ze „země zaslíbené“ vzbuzovaly pozornost jeho spolupracovníků,⁴⁵ o poměry v SSSR se dokonce zajímali i někteří členové vedení jeho pracovního úseku.⁴⁶ Stejně „nadšení“ pro Tunákovy postřehy a názory ale nesdíleli všichni jeho nadřízení a kolegové, zvláště když

40 ABS, f. 305, sign. 305-582-2, Váleční zajatci, repatriace ze SSSR a Maďarska, seznam osob - Pavel Tunák.

41 Tamtéž, sb. Správa vyšetřování StB - vyšetřovací spisy Ostrava (V-OV), vyšetřovací spis a. č. V-903 OV, Pavel Tunák.

42 Tamtéž, Charakteristika Pavla Tunáka - okrskový zmocněnec VB Turzovka-Ústredie, 24. 1. 1959.

43 Tamtéž, Protokol z výslechu Pavla Tunáka, 3. 2. 1959; TUNÁK, Pavel: *Swědectví z Golgoty. Vzpomínky na 10 let v Gulagu*. Vlastním nákladem, Ostrava 2001, s. 54.

44 TUNÁK, Pavel: *Swědectví z Golgoty*, s. 53-54.

45 ABS, sb. V-OV, vyšetřovací spis a. č. V-903 OV, Protokoly z výslechu Pavla Tunáka a svědků od ledna do února 1959.

46 TUNÁK, Pavel: *Swědectví z Golgoty*, s. 49-50.

měl svým chováním neustále narušovat pracovní morálku kolektivu. Ani opakované domluvy Tunákovi, ani přeložení na jiné pracovní pozice nepomohly.

Nakonec se situace na pracovišti vyhrotila natolik, že se jeho chováním a veřejným vystupováním začala v druhé polovině roku 1958 zabývat i KS MV v Ostravě. V té době byl Tunák už několik měsíců veden u zdejší správy jako závadová osoba, konkrétní negativní poznatky k němu přitom získala mj. i od jeho příbuzných.⁴⁷

Vyšetřování jeho osoby pro nepřátelskou činnost zahájila KV MV Ostrava začátkem roku 1959. Na rozdíl od Levory probíhalo celou dobu na svobodě. Usnesení o zahájení trestního řízení z 12. ledna 1959 primárně upozorňovalo na jeho veřejné pobuřující výroky: „*Tunák během roků 1957 a 1958 v n[árodním] p[ro]dniku VŽKG-závod 6 pronášel před dělníky pobuřující výroky, že v době, kdy byl v SSSR v zajateckém táboře, prožíval strašná muka, že byl bit a stráže, které je hlídaly, byly horší než dobytek. Dále hovořil, že v SSSR vládne teror a toto zřízení je jen terorem udržováno. Vulgárním způsobem se vyjadřoval o zemřelém [soudruhu] Stalinovi v tom směru, že je nechal v zajateckém táboře hladovět a bít, že SSSR svými obchodními závazky poškozují ČSR. O SSSR se též vyjadřoval, že nyní [tam] přišla k moci židovská vláda a pod jejím vedením se poměry stále zhoršují. Obdobným způsobem se vyjadřoval též o ČSR a že podmínky*

u nás nejsou o nic lepší než v SSSR a že dnešní zřízení nemá stabilitu a že se rozhodně zhroutí.“⁴⁸

Oproti většině protistátních prohlášení Tunák své veřejné výroky o SSSR před vyšetřovateli nijak zásadně nepopíral. Hájil se však ve stylu Matika i Levory tím, že i on vykládal jen o svých zkušenostech z věznění v SSSR, hlavně pak o poměrech v samotných táborech, nikoliv mimo ně. Navíc ke sdílení svých zážitků byl obvykle vyprovokován svými kolegy. Někteří s ním sice sympatizovali, ale další ho zase pejorativně nazývali „Moskalem“,⁴⁹ vysmívali se mu a označovali ho za sovětského špicla. Takové chování nemohl nechat bez reakce. Zpětně sice uznával problematičnost některých svých názorů, odmítal však vědomé napadání tehdejšího československého zřízení nebo spojeneckého státu.⁵⁰

Výsledky vyšetřování, zejména výpovědi ostatních svědků z jeho pracoviště, však dle vyšetřovatelů Tunákovu obhajobu zcela rozbouraly. Sestavit obžalobu na základě předložených důkazů bylo pro státní prokuraturu i tentokrát jednoduché. Pavel Tunák byl stejně jako Vladimír Levora obviněn ze dvou trestných činů: pobuřování proti republice dle § 81 a hanobení spojeneckého státu dle § 125 trestního zákona.⁵¹

Hlavní přelíčení se konalo před Lidovým soudem v Ostravě 31. března 1959 v nepřítomnosti obžalovaného,⁵² jemuž byl rozsudek doručen písemně. Pavel Tunák byl soudním senátem uznán vinným v obou

bodech obžaloby a odsouzen ke 14 měsícům nepodmíněně. Rozsudek při odvolacím líčení potvrdil dne 15. května 1959 i Krajský soud v Ostravě.⁵³ Po něm musel nastoupit svůj trest v nápravně pracovním táboře v Ostravě-Heřmanicích, odkud byli odsouzení posíláni na práci do heřmanického Dolu Stalin. Na svobodu byl ovšem i Tunák předčasně propuštěn díky prezidentské amnestii z 9. května 1960.

Za mřížemi strávil tentokrát „jen“ deset měsíců, důsledky pro jeho další život to i tak mělo závažné: mezitím se mu rozpadlo manželství, čekaly ho problémy při shánění kvalifikovanější práce atd. Zůstal proto v ostravských dolech a trvale se usadil v Ostravě.⁵⁴ Mimochodem, Tunáka v 90. letech rehabilitoval stejný soudce – JUDr. Alois Klár, který jej před více než třiceti lety odsoudil.

STICHI

Podobně jako Pavel Tunák byl do SSSR jednotkami SMERŠ hned v prvních týdnech po osvobození Československa odvečen dr. Petr Nikolajevič Savický (nar. 1895). Na rozdíl od Matika a Tunáka a i ve srovnání s Levorou šlo o mnohem známější, veřejnou osobnost. Vystudovaný ruský ekonom, sociolog a geograf, čelný představitel bílé ruské emigrace, žil od prosince 1921 v Praze.⁵⁵ Zde se v meziválečném období zabýval vědeckou a pedagogickou prací, hlavně však rozvíjel učení tzv. eurasijského hnutí,⁵⁶ k jehož zakladatelům

47 ABS, sb. V-OV, vyšetřovací spis a. č. V-903 OV, Podsvazek, Oddělení odboru železniční dopravy MV Přerov, Protokol z výslechu Františka Hanáka, 28. 6. 1958.

48 Tamtéž, KS MV Ostrava, Usnesení o zahájení vyšetřování P. Tunáka, 12. 1. 1959.

49 Moskal – pejorativní označení Rusů používané hlavně na Ukrajině a v Polsku.

50 ABS, sb. V-OV, vyšetřovací spis a. č. V-903 OV, Podsvazek Protokol z výslechu P. Tunáka, 3. 2. 1959.

51 Tamtéž, KS MV Ostrava, Návrh konečného opatření, 5. 2. 1959; Tamtéž, Obžaloba, 4. 3. 1959.

52 Tamtéž, Protokol o hlavním líčení, 31. 3. 1959; Rozsudek, 31. 3. 1959.

53 Tamtéž, Protokol o odvolacím líčení, 15. 5. 1959.

54 Sběrka rozhovorů ÚSTR, rozhovor s Pavlem Tunákem z 12. 10. 2010.

55 Savický dle všeho nikdy nezažádal o československou státní příslušnost nebo nedostal možnost ji získat. Mohl zde ale, stejně jako i jiní emigranti, zůstat díky různým legitimacím a povolením, které vydávaly československé úřady. Někdy po roce 1929 obdržel tzv. nanse-
novský (mezinárodně platný uprchlický) pas.

56 Eurasijské coby intelektuální směr se zrodilo ve 20. letech 20. století mezi ruskými emigranty jako reakce na revoluční události

Po téměř 11 letech v sovětských lágrech se v roce 1956 vrátil do ČSR ruský předválečný emigrant Petr Savický. Už o pár let později se však měl i on dopustit trestného činu veřejného hanobení spojeneckého státu, samozřejmě znovu SSSR. (foto: ABS)

i předním ideologům až do své smrti patřil. To nikdy nešetřilo kritikou bolševiků a poměrů v SSSR. Právě kvůli meziválečným protisovětským aktivitám byl Savický v červnu 1945 osvoboditeli zatčen a převezen do Moskvy, kde byl za kontrarevoluční činnost odsouzen k 10 (někdy uváděno i 8) letům pobytu v nápravně pracovních táborech. Téměř celý trest strávil v jednom z táborů Dubrovlagu (Mordovie). Odsud byl také v dubnu 1955 propuštěn a žil v SSSR až do té doby, než se mohl v lednu 1956 vrátit k rodině do Prahy.

V komunistickém Československu mu byla z politických důvodů

zakázána pedagogická činnost, a vzhledem k výši svého důchodu si proto přivydělával hlavně odbornými překlady. Neskončil ale ani s rozvíjením vědeckých koncepcí eurasijství, vedle toho se věnoval také literárním aktivitám.⁵⁷ A právě ty mu způsobily další problémy, neboť v říjnu 1960 Savickému na Západě vyšla s přispěním ruských emigrantů sbírka *Stichi* (česky *Básně*),⁵⁸ v níž převážně zobrazoval svůj pobyt v stalinských lágrech. Dílo vyvolalo v západních intelektuálních a emigrantských kruzích poměrně značný (a kladný) ohlas, zcela opačně na tento vydavatelský počín samozřejmě reagovala československá Státní bezpečnost. Zvláště když se některé výtisky sbírky dostaly i do republiky a šířily se zejména mezi zdejšími ruskými emigranty.

Vyšetřování proti Petru Savickému zahájila Správa vyšetřování MV 10. května 1961 a vedl jej kpt. Jan Váňa. Zprvu měl být Savický stíhán jen pro trestný čin hanobení spojeneckého státu dle § 125 tr. zákona. Jako důvod jeho stíhání bylo uvedeno: „*Dr. Savický, vrangelovský [wrangelovský] bělogvardějec [..]. Po osvobození v r. 1945 byl za tuto činnost zajištěn sovětskými bezpečnostními orgány, eskortován do SSSR a odsouzen zvláštním soudem k trestu odnětí svobody na řadu let. V r. 1955 byl v rámci amnestie propuštěn a vrátil se zpět do Prahy. Z této doby napsal sborník básní s použitím pseudonymu VOSTOK, v němž hanobí SSSR a jeho státní zřízení a doufá v návrat starého carského Ruska. Dosud nezjištěným způsobem odeslal rukopis sborníku svému příteli Vetchorinovi do Paříže s tím, aby zařídil jeho vydání v zahraničí. To se stalo. [..]*“⁵⁹

Savický byl zatčen ve svém bytě a o den později, 11. května 1961,⁶⁰ na něj byla uvalena vazba.⁶¹ Při domovní prohlídce byly vedle početné korespondence zabaveny také zmíněné básně, k jejichž obsahu byl následně vyhotoven odborný posudek. Na jeho základě kpt. Váňa konstatoval: „*Vyhodnocení básní ve sborníku P. Vostokova usvědčují obviněného Savického z trestného činu – hanobení spojeneckého státu – neboť vyplývá z hodnocení básní i z dalšího předloženého materiálu, že obviněný skrytou formou napadá v básních společenský řád v SSSR, opěvuje staré carské Rusko a doufá, vlastně nepřestal nikdy doufat, v jeho návrat.*“⁶²

Savického argumenty znejistily jeho vyšetřovatele jen dočasně

Savický se po počátečním zapírání a pod tíhou jiných důkazů k autorství všech básní ve sbírce rychle doznal. Hájil se však i nadále tím, že většinu veršů napsal během svého pobytu v sovětských lágrech a nepřivezl je do Prahy tajně, ale s vědomím sovětských úřadů, které je předem cenzurovaly. Odmítal, že by básně hanobily SSSR. „*Jsou to básně, které líčí lidské utrpení,*“ tvrdil.⁶³

Savického argumenty znejistily jeho vyšetřovatele jen dočasně. Další výsledky se netočily už jen kolem obsahu básní, ale i domněle protisovětské předmluvy, kterou sepsal v Paříži krátce před svou smrtí ruský emigrant a básník Nikolaj Avdějevič Ocupe, způsobu vyvezení básní do zahraničí, jejich vydání apod.⁶⁴ Vyšetřovatele zvláště zajímalo šíření sbírky v Československu, k Savickému

v roce 1917 a porevoluční vývoj v jejich vlasti. Jde o filozofický koncept, jehož základem je myšlenka geopolitické a etnokulturní jednoty Eurasie. Teorie eurasijství vychází z postulátu, že Rusko-Eurasie je unikátním geografickým a etnokulturním světem.

57 ABS, sb. Správa vyšetřování StB – vyšetřovací spisy MV (V-MV), vyšetřovací spis a. č. V-4520 MV, Petr Savický, např. životopis Petra Savického, 5. 7. 1961.

58 VOSTOKOV, P.: *Stichi*. Verband St. Petersburger Polytechniker, Boulogne 1960.

59 ABS, sb. V-MV, vyšetřovací spis a. č. V-4520 MV, Usnesení, 10. 5. 1961.

60 Tamtéž, Rozkaz k předvedení – provedeno, 11. 5. 1961.

61 Tamtéž, Rozhodnutí o prozatímní vazbě, 10. 5. 1961.

62 Tamtéž, Operativní podsvazek, Sborník básní P. Vostokova, Vyhodnocení 5. 7. 1961.

63 ABS, sb. V-MV, vyšetřovací spis a. č. V-4520 MV, Protokol z výslechu Petra Savického, 12. 5. 1961.

64 Tamtéž, Protokoly z výslechu P. Savického od května do července 1961.

vyslechli řadu svědků, především osoby z okruhu zdejší ruské emigrace. S jejich dotazy byl konfrontován ale také jeden z jeho synů, Nikolaj: [...] „Pamatuji se, že nám, tj. celé naší rodině, otec předčítal některé z nich, zejména ty, které se týkaly otcova utrpení ve vězení. K tomu nám otec podával i patriční vysvětlení, která v básních obsažena nebyla. Například si vzpomínám na jednu takovou věc. Otec nám předčítal jednu z básní, která pojednávala o jeho utrpení při práci v lese za velkého mrazu, a k tomu nám potom vysvětloval další podrobnosti. Konkrétně to, že nebyl dostatečně oblečen a že mu byla taková zima, která ho přiváděla až k zoufalství.“⁶⁵ Kromě rodiny ale Savický se svými básněmi seznamoval i další známé. Z nich ho sice nikdo vysloveně „nepotopil“, ale ani mu svými výpověďmi zásadně nepomohl. Na základě výslechů svědků se vyšetřovatelé nepřekvapivě dovědli, že Savický je protistátního smýšlení, které projevoval svými názory během soukromých politických debat. K původnímu obvinění z hanobení SSSR mohli i dosud trochu tápající vyšetřovatelé jednoduše připojit další § 81 – pobuřování proti republice.⁶⁶ Prokurátor jejich návrhy už jen stvrdil ve své obžalobě.

Savický byl rozsudkem Obvodního soudu pro Prahu 6 odsouzen 17. srpna 1961 na 2 roky a šest měsíců odnětí svobody.⁶⁷ Městský soud v Praze 29. září 1961 zamítl jeho odvolání.⁶⁸ Z námi podchycených případů hanobitelů SSSR tedy Savickému československá justice vyměřila nejpřísnější trest. Důvod je zřejmý: „mezinárodní“ přesah jeho trestné činnosti.

Petr Savický byl v době výkonu trestu v pražských věznicích využíván Technickým odborem MV jako překladatel.⁶⁹ Ani on si ho ale neodpykal celý. Na nátlak světové veřejnosti (především britských a amerických vědců)⁷⁰ byl zahrnut do amnestie prezidenta republiky z 9. května 1962.⁷¹ Zemřel v Praze 13. dubna 1968.

OBRAZ MUSÍ BÝT DOKONALÝ

Popsané kauzy čtyř Čechoslováků perzekvovaných dříve sovětským a v 50. a 60. letech i československým komunistickým režimem právě pro hanobení SSSR jsou pouze drobnou ukázkou toho, jak nekompromisně zdejší totalitní moc přistupovala k těm, kteří se odvážili otevřeně vyjádřit svůj kritický názor na situaci ve své zemi, ale také v ostatních státech socialistického tábora. Na negativní hodnocení sovětského zřízení, minulých nebo současných poměrů v SSSR, tedy státu, k němuž po většinu svého života vyjadřovali bezmezný obdiv, byli českoslovenští soudruzi zvláště citliví. O tom se přesvědčilo hned několik československých navrátilců ze sovětského Gulagu, byť v jejich podání obvykle nešlo o prvoplánovou kritiku tamních poměrů, nýbrž o syrový každodenní popis reality v sovětských lágrech nebo mimo ně. Přesto bylo jejich počínání vyhodnoceno jako rizikové a závadné. Zdejší komunisté totiž byt sebenevinnější narušení unifikovaného a stereotypního obrazu Sovětského svazu, který československému lidu setrvale servírovala komunistická

propaganda, nepřipouštěli. K tomu, aby k podobným projevům hlavně na veřejnosti nedocházelo, sloužila pojistka v podobě trestně-právního postihu. Přísnost vynesených trestů ale nehrála alespoň v uvedených případech tu nejdůležitější roli. Hlavním účelem potrestání všech doložených „hanobitelů SSSR“ bylo odradit je od dalšího vyjadřování se na adresu tohoto klíčového spojení komunistického Československa a všem ostatním potenciálním kritikům vyslat varovný signál, aby se o nic podobného raději nepokoušeli. Absence podobných případů u sledované skupiny bývalých vězňů Gulagu až do roku 1989 dokazuje, že se tito zkušení trestanci alespoň v tomto ohledu chovali obezřetně. Unikátní svědectví o sovětských represích se tak v Československu dostala na veřejnost až po roce 1989. PJ

JAN DVOŘÁK (1982) se specializuje na problematiku politických represí vůči českým krajanům a československým občanům v SSSR

a tematiku holokaustu. Je autorem nebo spoluautorem několika studií a tematických publikací, např. *Čechoslováci v Gulagu I.–III.* (ČT – ÚSTR, Praha 2017–2019); *Židé v Gulagu: sovětské pracovní a zajatecké tábory za druhé světové války ve vzpomínkách židovských uprchlíků z Československa* (ÚSTR, Praha 2017) či *Židé v českém Slezsku v době okupace 1938–1945* (Slezská univerzita v Opavě, Opava 2015).

65 Tamtéž, Protokol z výslechu Nikolaje Savického, 30. 5. 1961.

66 Tamtéž, Návrh konečného opatření, 6. 7. 1961.

67 Tamtéž, Protokol o hlavním líčení, 17. 8. 1961; Tamtéž, Rozsudek, 17. 8. 1961.

68 Tamtéž, Usnesení, 29. 9. 1961 a 26. 1. 1962.

69 Národní archiv (NA), f. Správa Sboru nápravné výchovy (SSNV) Praha, vězeňský spis Petra Savického.

70 Heslo Savickij, Pjotr Nikolajevič, *Wikipedia* – viz https://ru.wikipedia.org/wiki/Савицкий,_Пётр_Николаевич (citováno k 9. 10. 2023).

71 NA, f. SSVN Praha, vězeňský spis Petra Savického.